

АНОТАЦІЯ

Огарь Ю. В. Формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка. – Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню проблеми формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Вивчення, аналіз і синтез лінгвістичної, психолінгвістичної, педагогічної, лінгводидактичної літератури з досліджуваної проблеми дали змогу визначити й обґрунтувати такі психолого-педагогічні передумови формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею у процесі навчання української мови як теоретичне підґрунтя в розробленні експериментальної методики: урахування в освітньому процесі психофізіологічних механізмів породження мовлення; добір ресурсного дидактичного матеріалу щодо інтелектуальних можливостей, здібностей, ерудиції, мовного досвіду, типологічних характеристик учнів ліцею; методично доцільна зміна видів навчальної діяльності; добір ефективних методів, прийомів, форм і засобів навчання задля самоактуалізації, самореалізації учасників освітнього процесу й формування в них стійкої мотивації до індивідуальної мовотворчості, мовного самовдосконалення.

Уточнення змістових характеристик базових понять дослідження «мовна норма», «граматична норма», «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність», «граматично нормативне мовлення учнів ліцею», «діяльнісний підхід», «компетентнісний підхід», «особистісно

орієнтований підхід» дало змогу окреслити стратегію наукового пошуку, визначити орієнтири для розроблення методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу. Ключове поняття дослідження «граматично нормативне мовлення учнів ліцею» конкретизовано як процес усвідомленого засвоєння учнями мовних норм, сукупності граматичних понять, що становлять систему знань граматичних ознак та особливостей їхнього сполучення за чіткими закономірностями й правилами, вироблення стійких навичок продукування власного висловлення з дотриманням норм української мови в різноманітних сферах спілкування та в освітньому процесі через накопичення комунікативного досвіду, розвиток мовного чуття та мовної стійкості; а також з'ясовано особливості поняття «особистісно орієнтований підхід» у контексті досліджуваної проблеми, який у дослідженні схарактеризовано як пріоритетний принцип міжособистісної взаємодії в освітньому процесі, котрий сприяє централізації особистості учня, зумовлює побудову освітнього процесу з оптимальним доббором методів, прийомів, форм і засобів навчання на користь учня, його освітніх запитів, потреб, інтересів та здібностей.

У роботі визначено й обґрунтовано лінгводидактичні засади, структурними складниками яких є загальнодидактичні принципи навчання (проблемності, системності, послідовності, мотивації навчання, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості); власне методичні (зв'язку навчання морфології та синтаксису, зв'язку навчання граматики з усним і писемним мовленням, текстоцентризму); особистісно орієнтовані принципи (антропоцентричності, природовідповідності, гуманізації, диференціації й індивідуалізації, розвивальної допомоги); форми навчання (індивідуальні, парні, групові); методи навчання в оптимальному поєднанні традиційних та інноваційних (метод усного викладу, метод бесіди, метод вправ, роботи з

підручником, спостереження над мовним матеріалом; евристичне ділової гри, метод проєктів); засоби навчання (підручники, спеціально підібраний дидактичний матеріал, таблиці, схеми, тексти, інтерактивні картки, словники, телепередачі, відеозаписи, комп'ютерні програми, електронні посібники, мультимедійні презентації, інтернет-ресурси), які сприяють ефективному формуванню граматично нормативного мовлення учнів ліцею. З'ясовано, що під час реалізації особистісно орієнтованого підходу доцільно використовувати індивідуальні програми навчання, які забезпечують формування дослідницького (пошукового) мислення; організацію занять у малих групах на основі діалогу, ігор, тренінгів; створення умов для творчості як у самостійній, так і колективній діяльності.

У процесі експериментально-дослідного навчання учнів ліцею було виокремлено мовно-нормативний, когнітивно-діяльнісний, поведінково-ставленнєвий, мотиваційно-ціннісний критерії, які дають змогу репрезентувати дані про стан та ступінь сформованості граматично нормативного мовлення учнів ліцею. Мовно-нормативному критерію відповідали тестові завдання та вправи з тем мовної змістової лінії чинної програми з українською мови для учнів закладів загальної середньої освіти. Щодо когнітивно-діяльнісного критерію, то пропонувалися завдання на аналіз мовного матеріалу, створення, редагування чи заміну окремих текстових фрагментів з метою перевірки уміння правильно узгоджувати граматичні категорії та поєднувати слова в реченнях і словосполученнях. Поведінково-ставленнєвий та мотиваційно-ціннісний критерії перевірялися на всіх етапах експерименту через готовність учнів висловлювати пропозиції, помічати й коректно усувати морфологічні, синтаксичні помилки у власних усних і письмових текстах через ситуації спілкування, комунікативні навчальні проблемно-пошукові завдання та вправи, які стимулюють внутрішні особистісні мотиви старшокласника щодо вивчення

граматичних одиниць мовлення, прагнення до грамотності та загального успіху.

Згідно з розробленою програмою експериментального дослідження було визначено мету й завдання формувального етапу, лінгводидактичні умови, які забезпечили ефективну реалізацію цієї методики. Кожен з етапів – мотиваційно-цільовий, діяльнісно-конструктивний та узагальнювально-рефлексійний – сприяв стійкій мотивації та вдосконаленню рівня граматично нормативного мовлення за допомогою запропонованих особистісно орієнтованих ситуацій, проєктних робіт, упорядкованої системи вправ і завдань, спрямованої на вироблення вмінь аналізувати мовлення з погляду нормативності, оформлення, редагування словосполучень і речень; розвитку культури мовлення, культури спілкування, критичного мислення, які забезпечували продуктивну діяльність учнів ліцею шляхом трансформації, складання прикладів за аналогією, комбінування й групування речень, творчого моделювання, мовного, лінгвістичного конструювання, конструювання-доповнення та створення власних висловлень. Критерії репрезентовано системою відповідних показників, які віддзеркалюють конкретну ознаку досліджуваного об'єкта, рівні сформованості граматично нормативного мовлення учнів ліцею: високий, достатній, середній, елементарний.

Встановлено, що після кожного з етапів експериментального навчання відбулися істотні зміни у рівнях сформованості граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу ЕК. Саме в ЕК простежувалося значне зростання чисельності учнів ліцею із високим рівнем сформованості граматично нормативного мовлення: на початок експерименту кількість учнів становила 6,2 %, після діяльнісно-конструктивного етапу – 12,6 %, після узагальнювально-рефлексійного – 18,6 %.

Результатами дослідження підтверджено ефективність методики

формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею; доведено доцільність її впровадження в шкільну практику закладів загальної середньої освіти, яка передбачає поєднання особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Дидактичну доцільність зумовлено застосуванням особистісно орієнтованих робочих зошитів з варіативним складником завдань та інноваційних технологій навчання в поєднанні із традиційними, упровадженням активних методів навчання, що забезпечують стимулювання старшокласників до проєктної діяльності та реалізації проблемних завдань. Результати експериментального навчання дають змогу вважати, що методика формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу є підвищенню рівня сформованості граматично нормативного мовлення старшокласників.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягають у тому, що вперше *обґрунтовано* теоретико-методичні засади формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу; *розкрито* сутнісні характеристики базових понять «мовна норма», «граматична норма», «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність», «граматично нормативне мовлення учнів ліцею», «діяльнісний підхід», «компетентнісний підхід»; *уточнено* й *конкретизовано* поняття «формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею», «особистісно орієнтований підхід», *визначено* критерії (мовно-нормативний, когнітивно-діяльнісний, поведінково-ставленнєвий, мотиваційно-ціннісний), показники та рівні сформованості знань, умінь і навичок учнів ліцею у процесі формування граматично нормативного мовлення на засадах особистісно орієнтованого підходу (високий, достатній, середній, елементарний); *доповнено* інструментарій методів, прийомів, форм організації навчання на засадах особистісно орієнтованого

підходу; *розроблено* методику формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу; *подальшого розвитку* набули лінгводидактичні умови формування граматично нормативного мовлення учнів закладів загальної середньої освіти.

Практичне значення роботи полягає в тому, що дослідження може слугувати методичним джерелом для вчителя-словесника у процесі формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею, у системі лінгводидактичної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Теоретичні положення, висновки й рекомендації можуть бути використані в освітньому процесі для вдосконалення змісту програм, підручників у закладах загальної середньої освіти, шкільній практиці роботи вчителя-словесника, підготовці спецкурсів і спецсемініарів для студентів педагогічних закладів вищої освіти.

Достовірність результатів дослідження забезпечена методологічною та лінгводидактичною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, пріоритетних аспектів дослідження; застосуванням традиційних та інноваційних методів; апробацією розробленої методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею; аналізом якісних і кількісних результатів експериментально-дослідного навчання.

Ключові слова: граматична норма, граматично нормативне мовлення, діяльнісний підхід, методика формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею, мовленнєва компетентність, мовна компетентність, компетентнісний підхід, особистісно орієнтований підхід.

ABSTRACT

Ohar Y. V. Formation of grammatically normative speech of lyceum students on the basis of personality oriented approach. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, pedagogical sciences, field of knowledge 01 Education/Pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of the problem of formation of grammatically normative speech of lyceum students on the basis of personality oriented approach.

Studying, analysis and synthesis of special psychological and pedagogical literature, normative documents of the Ministry of Education of Ukraine on language education, observation of trends in the educational process in terms of the problem allowed to identify and substantiate such psychological and pedagogical preconditions of formation of grammatical and normative speech of lyceum students during the studying of Ukrainian language as a theoretical basis in the development of experimental methods: taking into account in the educational process of psychological and physiological mechanisms of speech generation, selection of resourceful didactic material, taking into account intellectual abilities, aptitudes, erudition, language experience, typical characteristics of lyceum students, methodically appropriate change of teaching methods, selection of effective methods, receptions, forms and means of training for self-actualization, self-realization of participants of educational process and formation in them of steady motivation to individual language creation, of language self-improvement.

In the process of studying, analysis of scientific literature and dissertations the conceptual field of scientific research is outlined, the basic concepts of

research as a «language norm», «grammatical norm», «language competence», «speech competence», «grammatically normative speech of lyceum students», «activity approach», «competence approach», «personality-oriented approach» are defined and substantiated, also their content is analyzed, some of them are clarified in the context of the chosen problem, in particular «formation of grammatically normative speech of lyceum students» is specified as a process of conscious learning by students of grammatical concepts that make up the system of knowledge of grammatical features and features of their combination according to clear laws and rules, development of sustainable skills of creation of their own statement in compliance with Ukrainian language norms in various spheres of communication and educational process through accumulation of communicative experience, development of language sense and language stability.

Studying of the genesis of the personality-oriented approach as a methodological reference point in studies of Philosophy, Psychology, Linguodidactics helped to trace its evolution in various scientific fields, as well as to reflect trends, directions and searches of scientists in the field of education, which are connected with the development of the personality-oriented teaching technologies, as well as the identification of the following principles of implementation of personality-oriented approach as priorities in the development of the methodology of the grammatically normative speech formation of lyceum students such as: situational (situation of choice), cultural relevance, disclosure of each student's individuality, collaboration, freedom of choice, cooperation, self-organization of complex systems (self-organization).

This work identifies and substantiates linguodidactic principles, the structural components of which are general didactical principles of learning (problematic principle, systematic principle, principle of sequence, motivation of learning, continuity and prospects principle, the connection of theory with practice, clarity, accessibility, consciousness); actually methodical (connection of

teaching morphology and syntax, connection of teaching grammar with oral and written speech, text-centrism); personality-oriented principles (anthropocentrism, compliance with nature, humanization, differentiation and individualization, development assistance); forms of education (individual, pair, group); teaching methods in the optimal combination of traditional and innovative (method of oral presentation, method of conversation, method of exercises, work with the textbook, observation of language; heuristic observation, design, modeling of creative implementation, method of business game, project method); teaching aids (textbooks, specially selected didactical material, tables, diagrams, texts, interactive cards, dictionaries, TV shows, videos, computer programs, electronic manuals, multimedia presentations, Internet resources) that contribute to the effective formation of grammatically normative speech of lyceum students on the basis of a personality-oriented approach. It was found that during the implementation of a personality-oriented approach, it is advisable to use individual training programs that provide the formation of scientific (research) thinking; organization of classes in the small groups on the basis of dialogue, games, trainings; creating conditions for creativity in both independent and collective work.

In the process of experimental-and-research studying of lyceum students, there were singled out linguistic-and normative, cognitive-and activity, behavioral, motivational-and value criteria, which allow to represent data about the state and degree of grammatically normative speech formation of lyceum students. Test tasks and exercises on the topics of the language content line of the current program in the Ukrainian language for students of general secondary education consort with the language-and-normative criterion. In relation to the cognitive-and activity criterion, there were proposed some tasks for the analysis of language material, creation, editing or replacement of individual text fragments in order to test the ability to correctly match grammatical categories and combine words in sentences and phrases. Behavioral and motivational-and value criteria

were tested at all stages of the experiment due to the readiness of students to make suggestions, notice and correctly eliminate morphological, syntactic errors in their own oral and written texts through communication situations, communicative learning problem-solving tasks and exercises that stimulate internal motives of the high school student regarding the studying of grammatical units of speech, aspiration to literacy and the general success. According to the developed program of experimental research the purpose and tasks of a formative stage, linguodidactic conditions which promoted effective realization of this technique were defined. Each of the stages – motivational-and target, activity-and constructive and generalize-and reflective – contributed to stable motivation and improvement of grammatically normative speech with the help of proposed personality-oriented situations, project works, ordered system of exercises and tasks aimed at developing normative skills, design, editing of phrases and sentences; development of speech culture, communication culture, critical thinking, which provided productive activities of lyceum students through transformation, compiling of examples by analogy, combining and grouping of sentences, creative modeling, language, linguistic construction, constructing, supplementing and creating their own statements. The criteria are represented by a system of relevant indicators that reflect a specific feature of the subject of study, the levels of formation of grammatically normative speech of lyceum students: high, sufficient, medium, elementary.

It is established that after each of the stages of experimental training there were significant changes in the levels of grammatically normative speech of lyceum students on the basis of personality-oriented approach of EC. It was in the EC that a significant increase in the number of lyceum students with a high level of grammatical normative speech was observed: at the beginning of the experiment the number of students was 6,2%, after the activity-and constructive stage – 12,6%, after the generalization-and reflective – 18,6%.

The results of the study confirmed the effectiveness of the method of forming grammatically normative speech of lyceum students; the expediency of its introduction into school practice of general secondary education institutions, which provides a combination of personality-oriented, competence-based and activity-based approaches, has been proved. Didactic expediency is due to the use of personality-oriented workbooks with a variable component of tasks and innovative learning technologies in combination with traditional, the introduction of active learning methods that encourage high school students to the project activities and implement problem tasks. The results of experimental training allow us to believe that the method of forming grammatically normative speech of lyceum students on the basis of personality-oriented approach is productive and helps to intensify attention, motivate students during the lesson, increase the level of grammatically normative speech of high school students.

The scientific novelty and theoretical significance of the study are that: the theoretical and methodological principles of formation of grammatically normative speech of lyceum students on the basis of personality-oriented approach *are substantiated*; the essential characteristics of the basic concepts «language norm», «grammatical norm», «language competence», «speech competence», «grammatical normative speech of lyceum students», «activity approach», «competence approach», «personality-oriented approach» *are revealed*; the concept of «formation of grammatically normative speech of lyceum students», «personality-oriented approach» *is specified and concretized*; criteria (linguistic-and normative, cognitive-and activity, behavioral, motivational-and value), indicators and levels of knowledge formation, skills and abilities of lyceum students in the process of grammatically normative speech formation on the basis of personality-oriented approach (high, sufficient, average, elementary) *are determined*; the tools of methods, receptions, forms of the of training organization on the basis of the personality-oriented approach are added; the method of grammatically normative speech formation of lyceum students on

the basis of personality-oriented approach *is developed*; linguodidactic conditions of the grammatically normative speech formation of secondary education institutions students *were further developed*.

The practical significance of the work is that the research can serve as a methodological source for the vocabulary teachers in the process of forming grammatically normative speech of lyceum students, in the system of linguodidactic training of future specialists in higher education institutions. Theoretical provisions, conclusions and recommendations can be used in the educational process to improve the content of programs, textbooks in general secondary education, school practice of vocabulary teachers, preparation of special courses and special seminars for students of pedagogical institutions of higher education.

The reliability of the research's results is ensured by the methodological and linguodidactic substantiation of the initial theoretical positions, priority aspects of the research; application of traditional and innovative methods; approbation of the developed technique of formation of grammatically normative speech of lyceum students; analysis of qualitative and quantitative results of experimental research training.

Key words: activity approach, competence approach, grammatical norm, grammatically normative speech, language competence, methods of formation of grammatically normative speech of lyceum students, personality-oriented approach, speech competence.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

1. Ohar, Y. (2019). Linguodidactic features of formation grammatically normative speaking of lyceum students on a personally oriented approach. *Sciences of Europe*, 44 (3), 29–34. ISSN 3162-2364

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії “Б”

1. Огарь, Ю. (2018). Навчальна ситуація як засіб реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання української мови учнів 10–11 класів. *Інноваційна педагогіка*, 7 (1), 106–110. ISSN 2311-5491

2. Огарь, Ю. (2019а). Особистісно орієнтоване навчання як засіб саморозвитку учня в умовах нової української школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 67, 187–192. ISSN 2311-5491

3. Огарь, Ю. (2019b). Система особистісно орієнтованих завдань у процесі навчання граматики української мови в закладах загальної середньої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 70, 175–180. ISSN 2311-5491

4. Огарь, Ю. (2019с). Реалізація особистісно орієнтованого підходу в підручниках української мови для учнів 10-11 класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 66 (1), 113–118. ISSN 1992-5786

5. Огарь, Ю. (2020). Психолого-педагогічні особливості формування мовної особистості старшокласника у процесі навчання

граматики на засадах особистісно орієнтованого підходу. *Інноваційна педагогіка*, 21(2), 38–42. ISSN 2663-6085

Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження

1. Огарь, Ю. (2018a). *Навчання української мови учнів 10-11 класів на засадах особистісно орієнтованого підходу: особистісно-мотиваційний принцип* (с. 27–31). Теорія і практика освіти в сучасному світі: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 30–31 березня 2018 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений». ISBN 978-617-7640-09-6

2. Огарь, Ю. (2018b). *Сутність поняття «Особистісно орієнтований підхід» до навчання української мови учнів в закладах загальної середньої освіти* (с. 39–42). Педагогіка в системі гуманітарного знання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 19–20 жовтня 2018 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика». ISBN 978-617-7640-29-4

3. Огарь, Ю. (2020a). *Використання інноваційних методів навчання у процесі формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу* (с. 50–54). Проблеми реформування педагогічної науки та освіти: матеріали II науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14–15 лютого 2020 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика». ISBN 978-966-992-018-8

4. Огарь, Ю. (2020b). *Аналіз граматичних помилок у мовленні учнів ліцею під час вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти* (с. 100–103). *Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2020: materiały XVI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji* (07–15 marca 2020 r.) *Przemysł: Nauka i studia*. ISBN 978-966-8736-05-6